

NOYOB DORIVOR O‘SIMLIKLAR VA ULARNING UCHRASH JOYLARI

Mo‘minboyev Diyorbek Jasurbek o‘g‘li

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

Farmatsiya fakulteti 2-kurs talabasi

e-mail: diyorbekmominboyev@gmail.com

Saidov Sobirjon Baxrom o‘g‘li

Samarqand davlat tibbiyot universiteti

1-son Davolash fakulteti 4-kurs talabasi

***Annotatsiya:** Bu maqolada biz dorivor o‘simligining hayotiy shakli, o‘simlikning morfalogik tuzilishi, dorivor xususiyati, inson hayotidagi ahamiyati, undan oqilona foidalanish va undan damlama tayyorlash usullari haqida tanishib chiqamiz.*

***Tayanch iboralar:** Shirinmiya(qizilmiya), dukkakhoshlar, glitsirizin, saxaroza, fruktoza, glyukoza, oshlovchi moddalar, flavonoid *Osimum Basilicum, Lamiaceae, Xunan, Osimum Basilicum ‘Thailand’, Krishna Tulsi, Ram Tulsi, Vana Tulsi, Hindiston, Yalpiz, dorivor o‘simliklar, mentol, efir moy, aromatik.**

Ishning vazifasi: Biz bu o‘simlikning uchrash joylari, o‘zimizda bu o‘simlikdan qanday foidalanishayotgani va qanday foidalansak moddiy foida ko‘rish haqida batafsil gaplashamiz.

Material va uslublar: “Dori-darmonlarni tabiatdan o‘rganing, inson izlayotgan narsani u allaqachon yaratgan ” bejizga biz bu maqolamizni shu ibora bilan boshlamadik. Chunki bizning ko‘pchilik kasalimizga shifo bu tabiatimiz bizga inom qilgan dorivor o‘simliklardir. Bugungi kunda dorivor o‘simliklarga bo‘lgan qiziqish tobora ortib bormoqda, butun dunyo pandemiyasida insonlar sog‘lig‘iga alohida e‘tibor berishi, salomatlik sirlaridan xabardorligi ortishi, qarigan va surunkali kasalliklarga chalingan insonlar immun tizimini faollashtirish uchun tabiiy vositalarni afzal ko‘rishi, tabiiy vositalarning mutloq zararsizligi va foydasi ushbu sohada ilmiy tadqiqotlarga investitsiyalar hajmining va xalqaro bozorlardagi dorivor o‘simliklarga bo‘lgan talabning keskin ortishiga sabab bo‘ldi. O‘zi biz muhokama qilayotgan “Dorivor o‘simliklar” tushunchasi nima? Dorivor o‘simliklar — odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o‘simliklar — giyohlar. Yer yuzida dorivor o‘simliklarning 10—12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o‘simlik turining kimyoviy, farmakologik va is xossalari tekshirilgan. O‘zbekistonda dorivor o‘simliklarning 700

dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o‘sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o‘simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo‘llaniladigan dori-darmonlarning qariyb 40—47% o‘simlik xom ashyolaridan olinadi. O‘simliklar murakkab tuzilishiga ega bo‘lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo‘lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o‘simliklarning quritilgan o‘ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po‘stlog‘i, bargi, guli, g‘unchasi, mevasi (ur‘ugi), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va boshqalardan doridarmon tarzida foydalaniladi.

O‘zbekistonda eng keng tarqalgan dorivor o‘simliklar rayhon , kashnich , arpabodiyon, yalpiz, sebarga hisoblanadi. Biz bugun shulardankabi dorivor o‘simligining tarkibi va undan nima maqsadlarda foidalanish bilan tanishib chiqamiz. Ko‘pchilik dorivor o‘simliklar

Yalpiz

Yalpiz(Mentha) — labguldoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik, dorivor va efirmoyli

o‘simlik.Yalpiz butun yil davomida o‘sadi. U shimoliy yarim sharning iliq iqlimli mintaqalarida 20—25 turi tarqalgan. Yalpiz yorug‘sevar, namsevar o‘simlik. O‘simlik uzoq vaqt davomida bog‘larda va sabzavot bog‘larida, ayniqsa ko‘pincha Kavkazda o‘stirilgan.O‘zbekistonda yalpizni4 turi yovvoyi holda o‘sadi. Bular: suv yalpizi, osiyo yalpizi, taxir (achchiq) yalpiz va jingalak yalpiz. Poyasi tik shoxlangan, bo‘yi 25—100 sm gacha, barglari qarama-qarshi

joylashgan, rombsimon, nashtarsimon yoki tuxumsimon, gullari chala soyabonsimon to‘pgulga yig‘ilgan, binafsharang. May-oktabr oylarida gullaydi . Mevasi yong‘oq bo‘lib, unda birdan to‘rttagacha urug‘ bo‘ladi

Yalpiz o‘simligining ahamiyati

Qadimgi va o‘rta asr tibbiyot adabiyotlarida yalpiz dorivor o‘simlik deb hisoblangan. Bosh og‘rig‘i, ichki qonash, tinchlantiruvchi vosita sifatida, oshqozonni kuchaytirish, ovqat hazm qilish jarayonini yaxshilash, ishtahani ochish, hiqichoqni yo‘qotish va boshqalar uchun tavsiya etilgan.

Shirinmiya o‘simligi haqida

Shirinmiya, qizilmiya — dukkakdoshlar oilasiga mansub ko‘p yillik ildizpoyali begona o‘t. Poyasi tik, bo‘yi 20-50 sm ba‘zan 40-150 sm, shoxlangan, ba‘zan shoxlanmagan, tuklar bilan qoplangan. Ildizi o‘q ildiz, shoxlangan, 5-6m chuqurlikkacha boradi, ildizpoyalaridan yer ustki novdalari hosil

bo‘ladi. Barglari toq patsimon, uzunchoq. 8-20

sm. Gullari qiyshiq (zigomorf), ikki jinsli, binafsha rang, shoda to‘pgulga yig‘ilgan. Mevasi 3-7 urug‘li dukkak. Urug‘i qattiq, mayda, silliq, mosh rang, 30—35° C haroratda ko‘karadi. Aprelning oxiridan iyungacha gullaydi. Avgustda pishadi. Asosan, Yevropa va O‘rta Osiyoning hammarayonlarida, jumladan, Toshkent, Farg‘ona, Qashqadaryo viloyatlarida tarqalgan.

Daryo yoqalarida, ariq va zovur bo‘ylarida, qumloq yerlarda, tog‘ yon bag‘irlarida, ba‘zan 2500 m balandlikkacha bo‘lgan yerlarda, kam va o‘rta sho‘rlangan tuproqlarda ham o‘sadi. Amudaryo, Sirdaryo, Ural to‘qayzorlarida Shirinmiyaning katta maydonlarni egallagan o‘tloqzorlari uchraydi.

Dorivor xususiyati

Shirinmiya qadimdan qimmatbaho dorivor o‘simlik sifatida ma‘lum. Uning ildizi tarkibida gormonal faol glitsirrizin, saxaroza, fruktoza, glyukoza, oshlovchi moddalar, 30 ga yaqin flavonoidlar va boshqalar bor. Tibbiyotda Shirinmiyaning ildizi va ildiz poyasidan tayyorlangan dorilar bilan yallig‘lanish, allergiya, zaharlanish, Addison kasshtligi, bod, belangi, bo‘g‘ma, sil, chipqon, ekzema va boshqalar kasalliklar davolanadi. Shuningdek, oziqovqat, kimyo va kon metallurgiyasi sanoatida ham ishlatiladi. Shirinmiyaning poyasi tarkibida ko‘p miqdorda oqsil, yog‘, qand, karotin, vitamin S va boshqalar borligidan qimmatbaho yemxashak hisoblanadi. Undan yaxshi pichan va silos tayyorlanadi. O‘zbekiston FA «Botanika» ilmiy ishlab chiqarish markazida Shirinmiyaning serhosil, qurgoqchilikka va tuproq sho‘rlanishiga chidamli shakllari yaratilgan; urug‘i va ildizpoyasidan ko‘paytirish usullari, afotexnikasi ishlab chiqilgan; yiliga 2-marta hosil olish mumkinligi isbotlangan.

Rayhon

Sistematikasi. Rayhon(*Osimum Basilicum*)Yalpizdoshlar (*Lamiaceae*) oilasiga

mansub bo‘lib, manzarali, dorivor va ziravor ekin sifatida ko‘plab davlatlarda yetishtiriladi. Rayhonni 50dan 150gacha turlari borligi taxmin qilinadi va ularni ko‘pchiligi pazandachilikda va landshaftbop o‘simlik sifatida ishlatildi. Kelib chiqishi. Rayhon o‘simligi qadim-qadimdan Shirin rayhon yoki

Thailand rayhon deb atab kelingan. Uning kelib chiqishi ayrim manbalarda Hindiston sifatida ko‘rsatiladi ammo rayhonni vatani undan ham olisroq Sharq tarixiga borib taqalishini olimlar isbotlashdi. Ya’ni rayhon haqida eramizni 807-yilliklarida Xitoyning Xunan mintaqasida Shirin rayhonyetishtirilganligi haqida manbalar bor. Rayhon yillar davomida Sharqdan G‘arbga ko‘chib o‘tganligi taxmin qilinadi, chunki rayhonni faqat issiq iqlim va yopiq sharoitdagina o‘stirish mumkinligi isbot sifatida keltirildi. Tarixi. Rayhon qadimdan diniy manbalarda ham qo‘llanilib kelingan. Portugaliyada ayrim diniy an‘analariga ko‘ra rayhon sevgan insoni uchun sovg‘ani bir qismi bo‘lib ishlatilgan. Qadimgi Yunonistonda esa nafrat ramzi bo‘lib hisoblangan.

Turlari. Rayhonni turlari 50ta(ba’zi adabiyotlarda 150 gacha). Ularning ko‘pchiligi asosan pazandachilikda ziravor ekin, landshaft yaratishda manzarali o‘simlik sifatida ishlatiladi. Ularning ayrimlarini hududlarda muqaddas deb hisoblashadilar. Shirin Rayhon(*Osimum Basilicum*), Genovese Rayhoni(*Osimum Basilicum* ‘Genovese’), Thai Sweet Basil, Lemon Basil, Green Ruffles, African blue Basil, Cardinal Basil, Lettuce Basil, Lime Basil, Holy Basil .Bular eng mashhur Rayhon turlari va navlardir. Aytib o‘tganidek ayrim davlatlarda Rayhonni ba’zi turlarini muqaddas sanashadi. Misol uchun Hindistonda Krishna Tulsi(*Ocimum Tenuiflorum*) va Ram Tulsi(*Ocimum Sanctum*), Afrika va Hindistonda Vana Tulsi(*Ocimum Gratissimum*). Krishna Tulsi(*Ocimum Tenuiflorum*) – quyuq binafsha rangli yaproqlarga va achchiq qalampirli ta’mgaga ega. Ram Tulsi(*Ocimum Sanctum*)-yorqin yashil rangli yaproqlarga va achchiq ta’mgaga ega. Vana Tulsi(*Ocimum Gratissimum*)-Afrika, Hindiston, Osiyoda yovvoyi holatda o‘sadi. Ishlatilishi. Rayhon ko‘pchilik davlatlarda iste’mol qilinadi. Quritilgan rayhon odatda Italyan, Vetnam, Tailand hamda ko‘pchilik Osiyo taomlariga xo‘shbo‘ylik baxsh etishi uchun qo‘shib kelinadi. Rayhon tabiiy antibiotikdir- isitma tushirish va bakteriyalarga qarshi kurashuvchi vosita sifatida qadim-qadimdan ishlatiladi. Shuningdek shamollashni davolashda; mushaklar og‘rig‘ini to‘xtatishga;

yallig'lanishni oldini olishda; balg'amni bronxlardan va o'pkalardan haydab chiqarishda; yo'talni davolashda; burun oqishini to'xtatishda ishlatilib kelingan.

Xulosa:

Demak biz bu maqolamizda dorivor o'simligining hayotiy shakillari va uchrash joylari bilan tanishtik. Dorivor o'simliklar xalq tabobatida ishlatib, tarkibida inson salomatligi uchun juda kerakli bo'lgan moddalarni iste'mol qilib, ko'plab kasalliklarni davolashimiz va oldini olishimiz mumkin. Bulardan eng asosiysi yuqori nafas yo'llari hisoblanadi. Faqat dorivor o'simliklar iste'mol qilish jarayonini qattiq nazoratga olishimiz, ya'ni belgilangan miqdoridan ozgina ko'proq iste'mol qilishimiz inson salomatligi uchun katta salbiy oqibatlarga olib kelishi, hatto zaharlashi mumkinligini inobatga olishimiz zarur. Biz O'zbekistonda dorivor o'simliklarni ko'paytirib, farmatsevtika sohasi uchun dorilarni ishlab chiqarishni takomillashtirib va uni to'g'ri yo'lga qo'ya olsak, o'ylaymanki biz o'z maqsadimizga tomon to'g'ri yo'lda ketayotgan hisoblanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo'minboyev.D.J, Baxromova.B.Z, Ernazarova.M.SH- YALPIZ(MENTHA) O'SIMLIGINING DORIVOR XUSUSIYATLARI, ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 15(1)-2023 169-172-betlar
2. Dustmurodov.B.Sh, Baxromova.B.Z, Ernazarova.M.SH- RAYHON O'SIMLIGIGA UMUMIY TAVSIF, ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 15(1)-2023 166-168-betlar
3. Mo'minboyev.D.J- Shirinmiya(qizilmiya) o'simligining dorivor xususiyatlari,Golden Brain 5(1)-2023 126-130-betlar
4. Majidov Abdurashid -O'simliklar olami(botonika) 77 bet 2018-yil
5. Akromjon Yuldashev, Akbar Bahromov, O'ktam Parotovich Paratov-O'zbekiston tabiati.O'simliklar.Atlas 192 bet 2011-yil
6. Komiljon Tojiboyev -Flora Of The Western Tien Shan 344 bet 2015-yil
7. G.P.Yakovlev-Botonika(tibbiyot darsliklari) 879 bet 2018-yil
8. Sharifa Salimova – Giyohlar bilan tillashgan inson(O'quv va metodik qo'llanma) 120 bet 1998-yil
9. Kubayen A.E, Iqromova.N.B-ЖЕНЬШЕНЬ: ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА И ПРОТИВОПОКАЗАНИЯ. INTERNATIONAL BULLETIN OF MEDICAL SCIENCES AND CLINICAL RESEARCH, 3(2), 52–56.